

הפעלת הזירה המזרחית

שעת ההכרעה

בחמישה ביוני 1967, יום פרוץ המלחמה, בין 0830 ל-0930 בבוקר נפלה ההכרעה הסופית בדבר הצטרפות ירדן למלחמה. ההחלטה על כך התקבלה בחדר המלחמה של המטכ"ל הירדני ברבת-עמון בתהליך משובש, שבו חברו יחד ראיייה מעוותת וחסרה של המצב בשטח, מערכת בלתי-מציאותית של שיקולים, לחצי זמן וחולשות אנוש. כדי להבין את כשלי התהליך, חשוב להזכיר את הנפשות העיקריות, שפעלו בחדר המלחמה הירדני באותה שעה:

- **המלך חוסיין** – אמנם כבר אז, לאחר ארבע-עשרה שנים בשלטון, היה מהוותיקים בשליטי ערב, אולם עדיין היה צעיר בן 32, וניסיונו לא עמד לו במשבר החמור שהתפתח.
- **סעד ג'ומעה**, ראש-ממשלת ירדן – טופח והוכן לתפקיד הזה משך שנתיים, בהיותו יועץ קרוב למלך חוסיין. אולם, בפרוץ הקרבות היה רק חודשיים בתפקידו, ולא היה לו כל ניסיון מעשי בענייני ביטחון. בעת המשבר הוכח ככישלון גמור, ולאחריו לא הוחזר עוד לתפקיד מפתח.
- **וצפי תל**, מי שהיה ראש-ממשלת ירדן לפני ג'ומעה – הטוב והחזק בראשי-הממשלה, שקמו לירדן בשנות השישים. בשעת מבחן זו לא נשא בתפקיד רשמי, ולמרות שהסתייג מהמתרחש – בחר לשתוק.
- **מושיר (מרשל) חאבס אל-מג'אלי**, המפקד הכללי של צבא ירדן – קצין ותיק ונאמן, אך חסר כישרון צבאי ויכולת מנהיגות.
- **ליווא (אלוף) נאצד בן ג'מיל**, סגן המפקד הכללי של צבא ירדן – הצטיין כאחראי לשמירת נאמנותו של צבא ירדן למשטר ההאשמי. אף הוא לא נחשב בהבנה ממשית בנושאים צבאיים.
- **ליווא עאמד חמאש**, השלישי במדרג הצבאי בירדן – מהמוכשרים בגנרלים הירדניים בדור האחרון. אולם, חמאש היה קצין מקצועי, ונמנע מלהתערב בסוגיות פוליטיות.

במלחמת ששת הימים נעשה הניסיון המתקדם ביותר עד כה על-ידי הערבים להקים את החזית המזרחית, כקואליציה צבאית מתואמת נגד ישראל, ולהפעילה. מסגרת הפעולות הצבאיות, שבאחריות החזית המזרחית, תוחמה, בעיקר, למרחב הגיאוגרפי של הזירה הירדנית. תכליתה היתה לבנות פיקוד צבאי אחיד, ולנהל מאמץ מתואם של חמישה צבאות על בסיס מערכת פורמלית של בריתות דרצדיות בין רוב חברותיה, שהצטרפו, למעשה, לכלל ברית קיבוצית בהנהגת מצרים של גמאל עבד-אל-נאצר. המאמר הזה מבקש לבחון את הסוגיות העיקריות, שהיו כרוכות בתפקוד החזית המזרחית, את הבעיות שנתקלה בהן ואת הנסיבות, שהביאו בסופו של דבר לכישלונה המלא.¹ מאחר שהפעלת החזית המזרחית התמקדה בזירה הירדנית, מן הראוי לעסוק תחילה בהסתבכות של ירדן במלחמת ששת הימים, שהשתלבה בכינון החזית המזרחית.

במלחמת ששת הימים

אל"מ ד"ר אפרים קם

עאמר, שר המלחמה המצרי, הודיע לפריק ריאד, כי ישראל תקפה מהאוויר שדות-תעופה במצרים, אך התקפתה נכשלה, 75 אחוזים ממטוסיה הושמדו; וכי מצרים פותחת במתקפה אווירית ויבשתית נגד ישראל. ריאד התבקש לפתוח מיד בפעולות התקפיות בזירה הירדנית.

באותה שעה היה המלך חוסיין בארמונו, ונקרא לחדר המלחמה. בשעה 0850 – בהעדרו של המלך, שהיה עדיין בדרכו למטכ"ל – הוציא ריאד את שתי הוראותיו הראשונות לצבא ירדן:

- א. צבא ירדן יפתח באש לאורך קו החזית עם ישראל, ויערוך הכנות לפתוח באש ארטילרית;
- ב. גדוד ח"ד מחטיבת הח"ד 27, חטיבת העתודה של הגדה המערבית, שנמצאה במעלה אדומים, יכבוש את ארמון הנציב בירושלים, שבו שכן מטה משקיפי האר"ם.

בהמשך הוסיף ריאד שתי הוראות:

- ג. מטוסים ירדניים, עיראקיים וסוריים יתקפו מהאוויר שדות-תעופה בישראל;
- ד. שני גדודי קומנדו מצריים, שהגיעו עם ריאד לירדן, יחדרו לשטח ישראל לאחר חשכה, ויתקפו שדות-תעופה.

בשעה 0900 בערך הגיע המלך חוסיין לחדר המלחמה, ושמע על הוראות ריאד. המלך לא ניסה לבטל את ביצועו, או לעכבן, למרות שעמדה לרשותו שהות של כשעה – מהגעתו ועד לפתיחה באש על-ידי הכוחות הירדניים. בשעה 1000-1030 הגיע לידי המלך חוסיין, באמצעות מנגנון האר"ם, שדר של ממשלת ישראל. השדר הביע תקווה, כי ירדן לא תצטרף למלחמה: "אנו נלחמים עתה בגזרה המצרית, ולא ננקוט שום פעולה צבאית נגד ירדן, אלא אם כן תתקוף זו אותנו".

השדר התקבל בחדר המבצעים זמן קצר לאחר שהצבא הירדני פתח באש שטוחת-מסלול בירושלים, אך עדיין העניק למלך את ההזדמנות האחרונה לעצור על סף

פגישת גמאל עבד-אל-נאצר והמלך חוסיין בשלושים במאי 1967

• מעל כולם התבלט הלא-ירדני בחבורה, פריק (רב-אלוף) עבד אל-מונעם ריאד המצרי – ראש-המטה של המפקדה הערבית המאוחדת, שהוקמה בשנת 1964. ריאד הגיע לרב-תעמון כמה ימים לפני כן, כראש-מטה הפיקוד הקדמי של המפקדה הערבית המאוחדת, וכמפקד זירת ירדן. הגנרל המצרי – איש המפתח באותו בוקר – היה מוכשר, סמכותי ועקשן, אך לא הכיר ממש את הזירה, שעליה הופקד, ולא הבין נכונה את המציאות, שבה פעל.

בשעה 0830 הגיע לחדר המלחמה השדר הראשון על פתיחת המלחמה בחזית המצרית. מושיר עבד-אל-חכים

אתר הקרב בצומת קבטיה

נסחף חוסיין למחנה המצרי, שהיה עוין לו עד שבוע לפני המלחמה? והשנייה, אם כבר החליט המלך להצטרף למחנה המצרי, מדוע ויתר כל כך הרבה על אינטרסי ארצו, וכבל את ידי עצמו?

קל יותר לענות על השאלה הראשונה – מדוע קפץ חוסיין על העגלה המצרית? החל מהיום העשירי למשבר, 24 במאי, גאתה מאוד ההתלהבות הלאומנית בירדן, וגברה הקריאה להצטרף למצרים במאבקה בישראל. תוך שלושה ימים החל חוסיין לאבד את ביטחונו ביכולתו לקיים את שלטונו תחת הלחץ הפנימי ותחת הלחץ החיצוני, בחששו פן האוכלוסייה תתקומם נגדו, וצבאו לא יגלה נאמנות לו בדיכוי ההתקוממות. הוא העריך, כי מצבו גרוע בכל מקרה, אם יישאר לשבת על הגדר:

- אם תימנע ישראל מלפעול צבאית נגד מצרים – ייצא עבד-אל-נאצר מנצח מהמשבר, ויפעל נגד המשטר ההאשמי, במגמה להפילו.
- אם תפעל ישראל נגד מצרים, ותיכשל, כשירדן תישאר מחוץ למערכה – ודאי, כי עבד-אל-נאצר המנצח יפעל נגד משטרו של חוסיין.
- אם תפעל ישראל נגד מצרים, ותנצח, כשירדן תשב מנגד – יוקע חוסיין כבוגד.
- ישראל עלולה לפעול נגד ירדן בכל מקרה, אם תעריך, כי אינה יכולה לפעול נגד מצרים.

מתוך הערכת מצב פסימית זו יצא חוסיין ביוזמתו לקהיר ב-29 במאי, והסכים שם לשורה של ויתורים מפליגים. במקד ויתוריו עמד הסכם ההגנה הדו-צדדי, שחתם עם עבד-אל-נאצר. ראשית קבע ההסכם, כי במקרה של

המלחמה. אולם חוסיין אף לא השהה את מהלכי צבאו כדי לבחון מחדש את המצב המידרדר, לאור המסר המשמעותי שנכלל בשדר. "הם פתחו בקרב", הוא אמר, "הם מקבלים את תשובתנו בדרך האוויר."

עם אבדן הבלמים האחרונים, החלו צבאות החזית המזרחית לבצע את הוראותיו של ריאד:

- א. החל משעה 0945 פתח הצבא הירדני באש, תחילה בירושלים, וזמן קצר לאחר מכן לאורך כל קו הגבול. שעתיים מאוחר יותר הצטרפה גם הארטילריה הירדנית לירי לעבר שטח ישראל.
 - ב. שישה מטוסי האנטר ירדניים ערכו גיחת תקיפה על נתניה, על כפרסבא ועל כפר סירקין. במקביל, תקפו גם מפציצים TU16 עיראקיים מטרות בישראל.
 - ג. בשעות הצהריים השתלט הצבא הירדני על ארמון הנציב.
 - ד. שני גדודי הקומנדו המצריים, שהגיעו לירדן, פתחו בהכנות לחדור לשטח ישראל עם חשכה.
- מהלכי אותו בוקר היו שיא בתהליך, שבמסגרתו הסכימה ירדן להקמת החזית המזרחית, ונסחפה דרכה למלחמה. במהלכים הללו התמצו גם כמה מהסוגיות העיקריות, שנקשרו בהפעלת החזית.

הסתבכות ירדן במלחמה והקמת החזית המזרחית

החלטתו של חוסיין למסור את גורל ארצו בידי מצרים מעוררת שתי שאלות, הקשורות זו בזו: האחת, מדוע

מלחמה, מתחייבת ירדן לנקוט צעדים להקל על הלחץ הצבאי הישראלי על מצרים, וכי מצרים מתחייבת לבוא לעזרת ירדן, אם זו תותקף.²

בתוקף ההסכם נשלח ריאד לרבת-עמון, בלוויית ארבעה קצינים מצרים, הקים בה את מטה הפיקוד הקדמי של המפקדה הערבית המאוחדת, וקיבל את הפיקוד על זירת ירדן.

הוסכם על כניסת כוחות ערביים לירדן, כדלקמן:

- דיוויזיית שריון עיראקית, שאמנם החלה בתנועתה לירדן בארבעה ביוני.
- כבר הוזכר, כי ממצרים הגיעו לירדן בשלושה ביוני שני גדודי קומנדו, ששיממם לבצע פשיטות בישראל (דהיינו, כדי לסבך את ירדן במלחמה, ולא דווקא כדי לתרום להגנתה).
- הובטח, כי סעודיה תשגר לירדן חטיבת חי"ר.
- ריאד החל במגעים עם הסורים בדבר הכנסת כוחותיהם לירדן, אך הם לא נענו לבקשה.
- הוסכם, כי לירדן יינתן סיוע אווירי ממצרים ומעיראק. עבד-אל-נאצר הבטיח, כי ירדן תוכל לסמוך על הגנת חיל האוויר המצרי, והוסכם, כי שתי טייסות עיראקיות של מטוסי האנטר יוצבו בבסיס האוויר H-3, ויפעלו משם להגנת ירדן.

הוסכם, כי אם תפרוץ מלחמה בזירה המצרית, יהיה לירדן תפקיד כפול: בשלב הראשון תקיים ירדן מתווה הגנתי, ותנקוט צעדים צבאיים מוגבלים, כדי לרתק אליה חלק מכוחות צה"ל, ולמנוע בעדם מלטפל בזירת מצרים ובזירת סוריה בזו אחר זו. בשלב השני יוחל ב"שלב המתקפה" בזירה הירדנית, שביצועו יותנה בשני תנאים: היערכות כוחות המשלוח מעיראק ומסעודיה בשטח ירדן, והתבהרות תמונה של הצלחה ערבית בזירה המצרית. "שלב המתקפה" יכלול נטרול שדות-תעופה ישראליים באמצעות כוחות אוויר ובאמצעות ארטילריה.

היקף ויתורי חוסיין מוליד לשאלה השנייה, והקשה יותר: מדוע הסכים המלך לויתורים כה מרחיק-לכת, ומדוע נותר פסיווי, והניח לריאד להוביל את ירדן להסתבכות במלחמה? אין ספק, התשובה לכך טמונה, בעיקר, בהערכת-המצב הלקויה, שגיבש חוסיין מאז סוף מאי 1967. חוסיין העניק סבירות גבוהה לאפשרות של מלחמה בישראל. אולם, הוא הניח, כי המערכה העיקרית תתנהל בחזית המצרית ובחזית הסורית – שבה ירוכז עיקר כוחו של צה"ל – והמערכה בזירה הירדנית תהיה משנית ומוגבלת, כשתפקידה יצמצם בעיקר לריתוק כוחות צה"ל. חוסיין העריך אפוא כי בתרחיש כזה יספיק כוחו של הצבא הירדני, בצירוף כוחות משלוח וסיוע אווירי ממדינות ערב, כדי לעמוד מול צה"ל; ובמקרה של הצלחה מצרית – אף כדי לבצע פעילות התקפית מוגבלת נגד ישראל.

יתר על כן, הירדנים התרשמו מהביטחון העצמי המצרי, כפי שהופגן בפניהם בקהיר. במיוחד הרשימו אותם דברי עבד-אל-נאצר, שאמר לחוסיין, כי מצרים התעצמה מאוד, בעיקר בתחום האווירי, כך שתוכל להתמודד עם ישראל

ללא קושי. לפיכך, חוסיין לא זו בלבד שלא התנגד לכניסת כוחות ערביים לירדן, אלא אף היה מעוניין בכך, כדי להבטיח לארצו את מרב העוצמה הצבאית בעת מלחמה. מכאן, שגם אם ניתן היה להצדיק את ניסיונו של חוסיין להתפייס עם עבד-אל-נאצר, אין ספק, כי טעה קשות בקבלת תנאיו, ובעיקר שניים מהם: ההסכמה ליצור איום צבאי ירדני על ישראל, ולקבל מפקד מצרי על הזירה הירדנית, שיממש את האיום הזה; וההסכמה להזמין כניסת חיל משלוח עיראקי לירדן, תוך הסתכנות בכך שכניסת העיראקים תיצור מיד איום בלתי-נסבל על ישראל, ותאלצה לפעול נגד ירדן.

הפסיקויות של חוסיין בבוקר פרוץ המלחמה מול הוראות ריאד היתה המשך ישיר להחלטה, שגיבש בקהיר שבוע לפני כן. באותו בוקר נוסף מרכיב חשוב לשיקולי המלך. עד לשעות הצהריים נמצא חוסיין בערפל מוחלט לגבי המתרחש בחזית המצרית, והתמונה היחידה, שהצטיירה לנגד עיניו, היתה, כי רוב חיל האוויר הישראלי הושמד, והמצרים תוקפים מחציה-אי סיני לכיוון הנגב. חוסיין גם הניח, כי הסורים עומדים לפתוח במלחמה, ובכך יקלו על הזירה הירדנית. צריך להוסיף, כי גם ריאד הוטעה לגבי המצב בזירה המצרית, ונמצא תחת לחץ קהיר למהר, ולהכניס את ירדן למלחמה. מתוך הערפל הזה ותחת לחצי הזמן, נגרפו הירדנים למלחמה מבלי לעמוד אף על מימוש שני התנאים, שעליהם הוסכם בקהיר, בטרם יפתחו באש: הם לא המתינו להגעת כוחות המשלוח הערביים לעמדותיהם בירדן, ולא השוו את מהלכיהם עד לקבלת תמונה בהירה ואמינה של המצב בזירה המצרית.

ארבע סוגיות בהפעלת החזית המזרחית

ביומיים הבאים המשיך ריאד לפעול כמפקד כוחות החזית המזרחית בזירה הירדנית, אלא שהחלטותיו לוו מכאן ואילך בוויכוח מתמיד וקשה עם קציני המטה הירדניים, שגילו חוסר-אמון גובר כלפיו. למרות המחלוקות הללו נותר ריאד עיקש בהחלטותיו, והן קבעו בסופו של דבר את צורת ההפעלה של הכוחות הערביים בזירה המזרחית. המחלוקות הללו התמקדו בארבע סוגיות, שייבחנו להלן.

• סוגיה ראשונה: כיבוש ארמון הנציב

כאמור, אחת ההחלטות הראשונות, שקיבל המטה המשותף ברבת-עמון, היתה להשתלט על ארמון הנציב בירושלים, באמצעות גדוד חי"ר מחטיבת העתודה. בשנים לאחר המלחמה מקובל היה לחשוב, כי ירדן בחרה במהלך הזה, כצעד-ביניים: כמהלך התקפי, שיפגין את השתלבותה במערכה הערבית – מבלי שייכרכו בו השתלטות על שטח ישראלי והתנגשות ישירה עם כוחות צה"ל.

אולם, מחומר, ששוחרר לפרסום על-ידי הירדנים בשנות השמונים,³ עולה, כי לא זה היה הרעיון מאחורי הצעד, ולמעשה, ההנחה ההפוכה נכונה. מתברר, כי דווקא ריאד דרש להשתלט על ארמון הנציב. לריאד הגיעו דיווחים, כי

לפיכך, החליט ריאד לתגבר את גזרת הר חברון ואת ציר ירושלים-יריחו כדלקמן:

★ חטיבת השריון 60, שהיתה באזור יריחו, הצטוותה לנוע להר חברון.

★ חטיבת השריון 40, שהיתה באזור גשר דמיא, הצטוותה לנוע לכיוון יריחו, כדי לתפוס את מקומה של חטיבה 60.

★ חטיבה ממוכנת 8 העיראקית – שהגיעה כבר לצפון ירדן, בתנועה מערבה – הצטוותה לנוע לאזור גשר דמיא במקום חטיבה 40.

ברור, כי ההוראות הללו שיקפו טעות בסיסית בקריאת הקרב של ריאד ברמה המערכתית. משמעותיות במיוחד היו ציפיותיו למתקפת צה"ל מכיוון באר-שבע ואי-הבנתו, כי צפויה פריצה של צה"ל בגזרת ג'נין עד לתחילתה ממש. הכישלון בהבנת המתרחש גרר משגים נוספים. בשעות 1200-1730 הוציא ריאד, בזו אחר זו, ארבע הוראות להפעלת העתודות. ההוראות הנחו להטיל מתקפת-נגד ירדנית – תחילה באזור ירושלים ובאזור חברון, לאחר מכן באזור צפון פרודור ירושלים, ולבסוף באזור ג'נין ובאזור צפון ירושלים. ההוראות ביטלו זו את זו, חלקן אף היה בלתי-מצאותיות לאור המצב בשטח, ותרמו לבלבול ולאבדן שליטה בקרב הכוחות הלוחמים. רק בשעות הערב הצטיירה ברבת-עמון תמונה ברורה יותר של המתרחש, ואז גם הגיע ריאד להחלטתו הסופית בדבר הפעלת עתודותיו.

ההשלכות של ההחלטות הסותרות הללו על מצב עתודות השריון היתה חמורה. חטיבה 40 – הטובה בחטיבות השריון הירדניות – הורדה ליריחו, והוחזרה צפונה רק בשעות הערב המאוחרות, כשריאד החל להבין את חומרת הסכנה באזור ג'נין. עקב מסע הסרק הזה, הגיעה החטיבה לגזרת ג'נין רק בשישה ביוני בבוקר, לאחר שאיבדה דלק וזמן יקר. חטיבה 60 נפגעה עוד יותר ביכולת לחימתה. עקב החשש מהבקעה ישראלית בהר

ישראל מרכזת כוחות באזור באר-שבע. לכן, הנית, כי תתקוף את הגדה המערבית בשני מאמצים עיקריים: בציר חברון-בית-לחם-ירושלים ובציר ירושלים-יריחו. הוא גם התרשם, כי דיוויזיה מצרית חודרת לנגב, ולפיכך ביקש ליצור אופציה למתקפה ירדנית, שתסייע לה מכיוון הר חברון. משתי הסיבות הללו אפוא דרש ריאד לתפוס את ארמון הנציב, שכן בנסיבות הללו הוא היה יעד בעל עדיפות אסטרטגית – בשל מיקומו בדרום ירושלים.

לעומתו, היססו הירדנים לצאת למהלך התקפי בטרם יגיעו כוחות המשלוח הערביים לירדן, מה גם שלא היה להם תכנון כולל ויעדים ברורים, מעבר לפתיחה באש. התכנית ההתקפית היחידה, שגיבשו מכבר, נקראה מבצע "טארק", וכללה תכנון לכיבוש הר הצופים ולכיתור ירושלים העברית מכיוון הר חברון ומכיוון נבי סמואל. הירדנים טענו אפוא כי אם קיים הכרח במהלך התקפי – יש לבצע את "טארק", שכן הצבא הירדני מכירו היטב, ומימושו ייתן קלף מיקוח חשוב בידי ירדן.

מתוך הדברים קשה להסיק האם הירדנים ביקשו לבצע את "טארק" מיד, או שמא התכוונו להרוויח זמן, שיידרש להתארגנות לביצוע התכנית. מכל מקום, בוויכוח הסוער, שהתפתח בסוגיה זו, קבעה דעת ריאד, וארמון הנציב נכבש.

• סוגיה שנייה: הפעלת העתודות

בשעות 1200-1300 בחמישה ביוני הגיע ריאד להחלטתו הראשונה בדבר הפעלת עתודות החזית. כבר הוזכר, כי ריאד העריך אז, כי מתקפת צה"ל תתנהל בשני צירים: בציר באר-שבע-חברון-ירושלים ובציר ירושלים-יריחו. הערכתו התבססה על ידיעות, שקיבל בדבר ריכוז כוחות צה"ל באזור באר-שבע, והתחזקה, כנראה, עם איתור תנועות חטיבת השריון 10 של צה"ל באזור הקסטל בשעות הצהריים; כאשר מנגד, טרם אותרו סימנים, שיעידו על כוונת צה"ל לתקוף בצפון השומרון, בכיוון ג'נין-שכם.

טנקים של צה"ל בדרך לארמון הנציב בירושלים.

חברון ובירושלים, פוצלה החטיבה לפלוגותיה. גרוד טנקים אחד נשלח, פלוגה-פלוגה, עם גרודי חטיבת הח"ר 27, שהיתה בעתודה, לתגבר את אזור ירושלים, ופלוגותיו הושמדו בחלקן מהאוויר, מבלי שבאו לידי ביטוי בלחימה. מפקדת החטיבה נשארה באזור יריחו – בתחילה עם שתי פלוגות טנקים, ולאחר מכן עם טנקים בודדים – איבדה את השליטה על יחידותיה, ומעולם לא פעלה כחטיבת שריון. חטיבה 8 העיראקית – חטיבת העתודה האחרונה – הגיעה לאזור גשר דמיא, אולם בדרכה הופצצה קשות מהאוויר, ואיבדה את רוב רכבה ואת תחמושתה בדרך. ריאד ביקש לשגר שניים מגדודיה לאזור רמאללה כתגבורת, אך הדבר לא בוצע, עקב מצבה הקשה של החטיבה.

לכך צריך להוסיף, כי ההחלטה להוריד את חטיבה 40 ואת חטיבה 60 דרומה נתקלה בהתנגדות של הקצינים הירדניים במטה המשותף ברבת-עמון. אלה רצו להשאיר את חטיבה 40 להגנת גזרת שכם, ולהקצות את חטיבה 60 לביצוע "טארק" באזור ירושלים. גם בסוגיה זו הכריעה דעת ריאד.

• סוגיה שלישית: הפעלת הכוחות הערביים

הפעלת הכוחות הערביים האחרים תחת פיקוד החזית המזרחית היתה משובשת ולקויה מתחילתה. בתחום האווירי בוצע מעט מאוד. אחת ההוראות הראשונות, שהוציא ריאד בחמישה ביוני בבוקר היתה לבצע תקיפה אווירית סורית-עיראקית-ירדנית בשעה 0900. עיראק וסוריה השוו את ביצוע חלקן בתקיפה בטענה, כי אינן מוכנות עדיין. בסופו של דבר, בוצעו רק בשעה 1130 תקיפות אוויריות נפרדות, ירדניות ועיראקיות, שיעילותן היתה נמוכה. בנוסף, הובטח לירדן סיוע אווירי, מצרי ועיראקי, עם כניסתה למלחמה. המצרים לא יכלו לעשות דבר, כמובן, לאחר השמדת עיקר חיל האוויר שלהם באותו בוקר. גם שתי הטייסות העיראקיות, שהיו אמורות לפעול מבסיס H-3 להגנת ירדן, לא תרמו דבר.

עיראק עשתה, לפחות, מאמץ ניכר לסייע לזירה הירדנית. כבר הוזכר, כי מלבד התקיפה האווירית, הכניסה עיראק את החטיבה הממוכנת 8 לירדן, כדי שתילחם, אלא שהחטיבה הוכתה מהאוויר, איחרה להגיע ליעדיה, ולא היתה כשירה לקרב. כשהתבררה ההפעלה הלקויה של עתודות החזית, ולאור התמוטטות המערכים הירדניים, לחץ ריאד על העיראקים להכניס את יתרת חיל המשלוח שלהם לזירה הירדנית. ואכן, בשישה ביוני בערב נכנסה לירדן עוד חטיבת ח"ר עיראקית, אלא שזו איחרה את המערכה. שתי החטיבות הנוספות של הדיוויזיה העיראקית נכנסו לירדן לאחר תום המלחמה.

מצרים לא עשתה דבר. שני גרודי הקומנדו, ששלחה לירדן, נועדו לשרת את מטרותיה, ולא לסייע לירדן, ומכל מקום, אלה לא ביצעו את משימותיהם בישראל. התרומה העיקרית של מצרים היתה בהטעיית ירדן ובסיבוכה במלחמה. מעבר לכך הם היו עסוקים במפתלם שלהם, והתעניינו בנעשה בירדן רק כשהדבר נגע לשאלת הנסיגה מהגדה המערבית.

סעודיה לא היתה מסוגלת לעשות הרבה. היא שיגרה באחד ביוני חטיבת ח"ר לירדן, אך זו הגיעה לדרום ירדן יומיים לאחר תום המלחמה.

הקושי העיקרי היה כרוך בסוריה, מנקודת הראות של הפעלת החזית המזרחית. סוריה לא תקפה בחזיתה את ישראל, כפי שציפו הירדנים, ולא סיפקה כל סיוע אווירי לירדן. החלטת ריאד בצוהרי החמישה ביוני להוריד את חטיבת השריון 40 מדמיא ליריחו הסתמכה גם על ההנחה, כי סוריה תשלח לפחות חטיבה משלה במקום החטיבה הירדנית. בחמישה ביוני בערב, כשהתבררה הפריצה הישראלית בגזרת ג'נין, לחץ ריאד על הסורים להקל על ירדן בגזרה הצפונית של הלחימה, ולשגר תגבורת, כדי לסייע לחטיבה 40. הסורים סירבו בטוענם, כי אינם יכולים לעשות דבר ללא סיוע אווירי. יממה לאחר מכן, עם התמוטטות המערכים בגדה המערבית, ביקש ריאד שוב תגבורת של חטיבת טנקים סורית. רק למחרת, לאחר סיום המלחמה, שיגרו הסורים לירדן חטיבה ממוכנת, אך מפקדה סירב לתפוס את הגזרה, שהוקצתה לה במערך הירדני, וכעבור יום חזרה החטיבה לסוריה.

• סוגיה רביעית: החלטת הנסיגה

בשישה ביוני בבוקר החלה להתקבל ברבת-עמון תמונה קודרת של המצב בגדה המערבית. כבר בשעה 0530 – פחות מחמש-עשרה שעות לאחר תחילת התקפת צה"ל – החל להסתמן הצורך להכריע בין פינוי הגדה בלילה הקרוב לבין המשך הלחימה, העשוי להביא לניתוק כל הכוחות הירדניים הלוחמים בה.

המצב המחמיר עורר ויכוחים קשים בין המלך חוסיין לריאד, שפנו בצהריים בנפרד לעבדאל-נאצר בבקשה לקבל את חוות-דעתו ואת גיבויו בשאלת הנסיגה. בשעות הצהריים הכריעה דעתו של ריאד, שצייד בנסיגה, וגם קיבל בשעה 1430 את אישורו של שר המלחמה המצרי להחלטתו. צריך לומר, כי, בפועל, רוב הכוחות הלוחמים נמצאו ממילא בשלבי התמוטטות ונסיגה.

בשעות הלילה התחדש הוויכוח בשאלת הנסיגה. בערב גברו התקוות ברבת-עמון, כי תושג הפסקת-אש באמצעות מועצת הביטחון, וחוסיין החליט לעצור את הכוחות הנסוגים במקומם. בפועל, התמוטט המערך הירדני, ולא ניתן היה לבלום את הנסיגה. יתר על כן, בשעה 2315 – שתים-עשרה שעות לאחר פניית חוסיין אליו – הגיע שדר התשובה מעבדאל-נאצר. הנשיא המצרי הודה בראשונה בתבוסת הצבא המצרי, והמליץ על נסיגת הצבא הירדני מהגדה המערבית. סמוך לחצות חידש אפוא ריאד את הוראתו לסגת.

בכך לא תם הוויכוח. בשעה 2300 קיבלה מועצת הביטחון החלטה בדבר הפסקת-אש, ועמה התחדשו תקוות חוסיין, כי יוכל להחזיק בחלק גדול מהגדה המערבית, כולל ירושלים. לפיכך, בוטלה בשעה 0200 הוראת הנסיגה. ההוראות הסותרות לא השפיעו על מצב הכוחות, שכבר היו בנסיגה מוחלטת בכל הגזרות. למחרת, בשעה 071215, הוצאה ההוראה הסופית לנסיגה.

במבט לאחור סבורים הירדנים, כי הוראת הנסיגה,

התוצאה הסופית היתה זהה – לאור התבוסה המצרית בסיני, לאור הפסיוויות הסורית ומחמת העדר הכיסוי האווירי.

אין ספק, את הלך העיקרי מפרשה זו למדו הירדנים בשנת 1973. ירדן לא שולבה מלכתחילה בתכנונים המצריים-סוריים, שקדמו למלחמת יום הכיפורים. אולם, מאז היום השלישי למלחמה גבר הלחץ המצרי על ירדן להצטרף ללחימה ולסייע לסורים. הפעם נשמר חוסיין לנפשו, ובתשובתו נשמע הד לתנאים, שהציבה ירדן לכניסתה למלחמה בשנת 1967, ולא קוימו: הוא הביע נכונות לסייע בזירה הירדנית, אולם רק לאחר שהסורים יכבשו את רמת הגולן, ולאחר שיובטח לו סיוע אווירי. הפתרון של חוסיין להקל על הלחץ, שהופעל עליו במלחמת יום הכיפורים, היה כפול: מצד אחד, כיוון שתנאיו לא מומשו, הושארה הזירה הירדנית מחוץ למעגל הלחימה. מצד שני, הפגינה ירדן השתלבות בלחימה – אולם, בזירה הסורית – בשגרה את חטיבה 40 להילחם ברמת הגולן. הוצאת חטיבה 40 מהמערך הירדני שימשה, כנראה, גם מסר, שכונן לישראל, כי אין בכוונת הירדנים לפתוח חזית נוספת נגדה.

שניתנה אחרי הצהריים בשישה ביוני, היתה שגיאה קשה, והוצאה טרם זמנה. בעיניהם, עדיף היה להישאר בגדה המערבית עד הסוף, וללחוץ להשגת הפסקת-אש באמצעות מועצת הביטחון.

סיכום

כיום מודים הירדנים ברוב שגיאותיהם בקשר להקמת החזית המזרחית בזירתם ולהפעלתה. ברור להם, כי:

- הם הסתמכו ללא הצדקה על סיוע צבאי ממדינות ערב, שניתן אך בחלקו הקטן.
 - הם שגו בהצבת מפקד לא-ירדני בזירתם, שלא הכיר את השטח ואת התכנונים.
 - הם ויתרו בפזיזות על תנאיהם – שהוסכמו עם מצרים – לפתיחה באש, והלכו שולל בקלות-דעת אחר המצרים.
 - הם נלחמו ללא מטרות מוגדרות, וויתרו על תכניותיהם המבצעיות.
- עם זאת, מכירים הירדנים בכך, שאמנם לו פיקד קצין ירדני על הזירה, היה פועל אחרת מריאד; אולם, גם כך

1973, אינם צריכים לשלול את האפשרות, כי בעתיד תוקם חזית מזרחית ערבית, אם התנאים המדיניים ייצרו בסיס לכך. אולם, יש בהם כדי ללמד, כי כל הקמת מסגרת צבאית ערבית משותפת תחייב להתגבר על מכשולים משמעותיים מאוד של אינטרסים מנוגדים, של ידיבויות פוליטיות, של חוסר-אמון ושל חשדנות בין מדינות ערב הנוגעות בדבר.

הערות

1. להשלמת התמונה, מופנים הקוראים אל: אפרים קם (עורך), **חסיין פותח במלחמה** (מערכות, תל-אביב, 1974).
2. למעשה, חסיין ביקש מעבד אל-נאצר להחיות את המפקדה הערבית המאוחדת, שהוקמה בשנת 1964, אולם שותקה מאז 1966 עקב מחלוקות פוליטיות ועקב קשיי מימון. נשיא מצרים אמר, כי הדבר קשה, שכן חתם כבר על הסכם הגנה עם סוריה בנובמבר 1966. חסיין ביקש אפוא עותק מההסכם המצרי-סורי, עיין בו במהירות, החליף את המלה "סוריה" ב"ירדן", וחתם עליו.
3. Samir Mutawi, *Jordan in the 1967 War*, (Cambridge University Press, Cambridge, 1987). עיקרי הוויכוח בעניין ההשתלטות על ארמון הנציב מופיע – אמנם תוך אי-דיוקים – בספר של עוזי נרקיס, **אחת ירושלים** (עם עובד, תל-אביב, 1975), עמ' 96-98.

מנקודת-ראות בין-ערבית, היתה הפעלת החזית המזרחית בגדר כישלון גמור, הן באורח תפקודה, והן בחוסר הצלחתה להשיג אף אחד מיעדיה. המאמץ – המוגבל, אמנם – שהשקיעו מדינות ערב בהקמת המפקדה הערבית המאוחדת מאז 1964, לא נשא כל פרי. למטה המשותף ברבת-עמון לא היו תכנונים משותפים, וצורת פעולתו היתה בעיקרה בדרך האלתור, שגם הושפע מהזמן הקצר, שעמד לרשותו עד פרוץ המלחמה. העובדה, כי מצרים יצאה מהמשחק בשלב מוקדם יחסית, ונאלצה לעסוק במילוט צבאה, מלמדת, כי בלעדי מצרים מתקשה גם החזית המזרחית לתפקד. ומעל לכל, סוריה – חוליה מרכזית בחזית המזרחית – לא שיתפה פעולה עם המטה המשותף, מתוך דאגה לעורה. כתוצאה מכך, פיקד המטה המשותף, למעשה, על הכוחות הירדניים בלבד, ללא עתודות ערביות – מלבד חטיבה עיראקית מוכה – וללא סיוע אווירי של ממש. יש אפוא מן הצדק בתחושת הירדנים, כי מוטב היה – להם, ולערבים בכלל – לולא הוקמה המפקדה המשותפת. כישלון הפעלתה של החזית המזרחית בשנת 1967 והקשיים הניכרים, שהתעוררו בתיאום הבין-ערבי בשנת

